

ԱՆՑՈՒՄԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ֆանարջյան Լիլիթ

ՀՀ փաստաբանների պալատի փաստաբան,
«Երբադրոյս» ՓԲ ընկերության տնօրենի խորհրդական
DOI: 10.63925/18294847-2025.op20-10

Ամփոփագիր: Իրավական համակարգի անցումային և կայուն վիճակների տարբերակումն անհրաժեշտ է իրավունքի զարգացման դինամիկայի ընկալման համար: Անկայուն (անցումային) շրջանում իրավական համակարգի բաղադրիչները (օրենքը, իրավագիտակցությունը, իրավական ինստիտուտները) փոփոխության են ենթարկվում՝ արձագանքելով սոցիալական, քաղաքական, տնտեսական փոփոխություններին: Այս շրջանը բնորոշվում է արժեքային փոփոխություններով, հակասություններով և լեգիտիմության խնդիրներով, որոնք առաջանում են նոր իրավական կարգավորումների ձևավորման ընթացքում:

Անցումային իրավական համակարգի կարևոր առանձնահատկություններն են՝ կառուցվածքային տրանսֆորմացիան՝ երբ իրավական համակարգի բաղադրիչները ենթարկվում են որակական փոփոխությունների՝ հարմարեցվելով նոր հասարակական պահանջներին, իրավական ճգնաժամը և հակասությունները, քանի որ անցման շրջանում առաջանում են իրավական անորոշություն, նորմերի բախումներ և իրավակարգավորման խնդիրներ, լեգիտիմության ճգնաժամ, որտեղ նոր իրավական կարգավորումների ընկալումն ու ընդունումը ժամանակ են պահանջում, ինչը հանգեցնում է հասարակության և պետության միջև լարվածության, իրավական համակարգի դանդաղ հարմարվողականությունը, քանի որ քաղաքական ու սոցիալական փոփոխություններն ավելի արագ են տեղի ունենում, քան իրավական համակարգի ադապտացիան, նոր իրավական ինստիտուտների ձևավորումը, քանի որ անցումային շրջանում ձևավորվում են նոր իրավական երևույթներ և ինստիտուտներ, որոնք որոշակի ժամանակում կարող են դառնալ կայուն իրավական կարգավորման մասը:

Այսպիսով՝ իրավական համակարգի անցումն անխուսափելի գործընթաց է, որը պայմանավորված է հասարակության փոփոխություններով և ուղեկցվում է ինչպես իրավական կառույցների վերակազմավորմամբ, այնպես էլ իրավակարգավորման ճգնաժամով:

Բանալի բառեր: իրավական համակարգ, անցումային շրջան, կայունություն, իրավագիտակցություն, սոցիալական փոփոխություններ, օրենքի գերակայություն, լեգիտիմություն, իրավական ռեֆորմ, իրավունքի սկզբունքներ, սահմանադրական կարգ.

1. Ներածություն

Իրավական համակարգի հասկացության ուսումնասիրությունը կարևոր է՝ հասկանալու դրա փոփոխական բնույթն ու զարգացման փուլերը: Իրավական համակարգը դինամիկ երևույթ է, որը ձևավորվում և փոփոխվում է հասարակական հարաբերությունների զարգացմանը համապատասխան: Իրավական համակարգի փոփոխությունը հատկապես ակնառու է անցումային շրջաններում, երբ հասարակությունը նոր սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական պայմանների ազդեցությամբ վերակառուցում է իր իրավական կառուցվածքը:

Հոդվածում վերլուծվում են իրավական ոլորտում անցումային շրջանի սկսման պայմանները, ինչպես նաև իրավական համակարգերի հիմնարար փոփոխությունները՝ հաշվի առնելով անցումային իրավական համակարգի նշանների բացահայտումը:

Անցումային շրջանում իրավական համակարգը ենթարկվում է կառուցվածքային և ֆունկցիոնալ փոփոխությունների՝ նոր հասարակական իդեալներին և ռազմավարություններին հարմարվելու նպատակով: Այս գործընթացում կարևոր դեր ունեն իրավական համակարգի բաղադրիչները, որոնք վերակազմավորվում են՝ ապահովելով իրավական իրականության վերափոխումը:

Այս ուսումնասիրության նպատակն է բացահայտել անցումային շրջանի իրավական համակարգի առանձնահատկությունները, դրա ձևավորման մեխանիզմները և գործոնները, որոնք պայմանավորում են իրավական համակարգի կայունացում կամ ճգնաժամային զարգացում:

Հիմնական հետազոտություն

«Իրավական համակարգ» հասկացության սահմանման համար կարևոր է «կայուն ժամանակաշրջանի իրավական համակարգ» և «անկայուն (անցումային) շրջանի

իրավական համակարգ» կատեգորիաների ճշտգրիտ որոնումը: Հասարակության զարգացման անցումային էվոլյուցիոն փուլում օրենքը, իրավագիտակցությունը և իրավական համակարգի այլ բաղադրիչները շարունակում են գոյություն ունենալ, բայց դրանք այլևս նախկինում եղած երևույթները չեն. անցումային պայմանները ծնում են նոր իրավական երևույթներ կամ գոնե բացահայտում դրանք: Իրավական համակարգի վերափոխման սկզբնական խթանը, որպես կանոն, արտաքին միջավայրի փոփոխություններն են՝ չնայած նրան, որ արտաքին միջավայրի փոփոխությունները կարող են տեղի ունենալ՝ անկախ իրավականից: Փոփոխվող սոցիալական միջավայրում անփոփոխ իրավական համակարգի երկարաժամկետ գոյությունն ուղղակի անհնար է, քանի որ վերջիններս առաջացնում են իրավական համակարգի բաղադրիչների ֆունկցիոնալ փոփոխություններ:

Հասարակությունը մի որակական վիճակից մյուսը կարող է տեղափոխվել միայն սոցիալական կյանքի բոլոր ոլորտների վրա ազդող համակարգային վերափոխումների միջոցով: Հասարակության նոր կարիքների առաջացմանն ի պատասխան՝ ժամանակին և հաջողակ իրավական կարգավորման դեպքում հիմնարար սոցիալական վերափոխումները կարող են նաև ընդհանրապես չսկսվել, քանի որ այս դեպքում հիմք չկա ճգնաժամային իրավիճակի համար, որը ենթադրում է կործանարար երևույթների զանգված, որոնք խաթարում են զարգացման կայունությունը:

Իրավական համակարգում անցումային շրջանում իրավական համակարգի թիրախային կողմնորոշումն առաջին հերթին փոխվում է հասարակության նոր իդեալներին և անցումային ռազմավարությանը համապատասխան: Անցումային երևույթներն առանց բացառության ներթափանցում են իրավական համակարգի բոլոր բաղադրիչներ՝ փոխելով դրանց բովանդակությունն ու կառուցվածքը: Իրավական համակարգի ներքին կառուցվածքային տարբերակումը մեծանում է բաղադրիչի կազմում նոր տարրերի առաջացման պատճառով (մինչդեռ բաղադրիչի ընդհանուր կազմը մնում է նույնը, քանի որ անցումային իրավիճակը չի վերացնում դրական իրավունքը, իրավագիտակցությունը, իրավական ձևավորման և իրավական իրականացման գործընթացները՝ որպես այդպիսին, այլապես իրավական համակարգը կկործանվեր):

Այս փոփոխությունների սկզբնական ելակետը երբեմն համարվում է օրենքի գերակայությունը¹: Սակայն անցումային գործընթացն ի սկզբանե առաջանում է որպես գաղափար, որը մարմնավորված է հասարակության իրավական գիտակցության մեջ: Հետևաբար, իրավական համակարգի առաջին բաղադրիչը, որն արտացոլում է հասարակության որակական փոփոխությունները, *իրավագիտակցությունն է*:

Անցումային շրջանում իրավական համակարգի գրեթե բոլոր բաղադրիչները՝ բաղադրիչների միջև կապի մեթոդը, վերարտադրության տեսակը և մոտիվացիայի մոդելները, փոխվում են: Հասարակական կյանքի պատմականորեն ձևավորված իրավական ազդեցության հատուկ ձևերը մարում են, փոխվում են պետության և հասարակության օրինաստեղծ և իրավակիրառ գործունեության առաջնահերթությունները: Իրավական բազմաթիվ երևույթներ կորցնում են իրենց նախկին նշանակությունը: Այս առումով դժվար է համաձայնել այն կարծիքի հետ, որ անցումային շրջանում իրավական համակարգի և իրավունքի գործառույթները կարող են փոխարինվել այլ գործառույթներով²: Ցանկալի է հասկանալ սոցիալապես նշանակալի օբյեկտի գործառույթները՝ որպես նրա գործողության հիմնական, մշտական ուղղություններ: Միայն իրավական համակարգի գործառույթների կայունության վրա կենտրոնանալով կարելի է խուսափել այս հայեցակարգն իրավական համակարգի խնդիրներով, ժամանակավոր սուբյեկտիվ ուղեցույցներով փոխարինելուց: Օրենքի և որպես ամբողջության՝ իրավական համակարգի գործառույթները հաստատուն են եղել իրենց ստեղծման օրվանից: Ժամանակի ընթացքում գործառույթների փոփոխությունները ենթադրում են միայն դրանց ծավալի ընդլայնում կամ նեղացում, այլ ոչ թե նորերի առաջացում կամ հների մահ:

Իրավական համակարգի բաց լինելու շնորհիվ նորարարությունները մշտապես բարձրացնում են վերջինիս բազմազանության աստիճանը: Նոր երևույթներ ի հայտ գալը տեղի է ունենում շարունակաբար, բայց ամեն նոր երևույթ չէ, որ կարող է որակապես դեֆորմացնել հասարակության իրավական իրականությունը: Հետևաբար, անցումային շրջանի իրավական համակարգի բովանդակությանը և օրինաչափությունների որոշմանը պետք է նախորդի իրավական ոլորտում անցման պատճառների վերլուծությունը: Իրավական համակարգի անցման սկզբնական

¹ St'u Berman H.J. Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition. Cambridge and London, 1983. էջ 34.

² St'u Питер Г. Соломон. Проблемы развития правового строя в постсоветской России. М., 1997. էջ 50.

պայմանների բնութագրումը թույլ կտա պատասխանել այն հարցին, թե ինչու է իրավական համակարգի միատարր վիճակը կորցնում կայունությունը:

Սոցիալական համակարգերի ուսումնասիրության կառուցվածքային-ֆունկցիոնալ մոտեցման կողմնակիցները՝ Թ. Փարսոնսը և Ռ. Բելլան, առանձնացնում են իրավական համակարգի միատարր վիճակի փոփոխությունների երկու հիմնական պատճառ՝ համակարգերի բաղադրիչ կազմի աճող տարբերակման անհավասարակշռության միտումները և լարվածությունը, որն առաջանում է սոցիալական համակարգի նորմատիվ և կառուցվածքային տարրերի միջև³: Տվյալ դեպքում հեղինակները չեն անդրադարձել սոցիալական համակարգի բարդության կարևորության ճանաչման և նույն բարդության մեջ վտանգավոր միտումների հայտնաբերման հակասությանը: Խնդիրը համակարգի բարդության սահմանի հստակ չափանիշների բացակայությունն է:

Իրավական համակարգի տարբերակումը մեծացնում է նրա զգայունությունն արտաքին միջավայրի ազդեցության նկատմամբ և ապահովում շրջակա միջավայրին հարմարվելու ավելի մեծ կարողություն: Այնուամենայնիվ, նման տարբերակումը չպետք է ենթադրի անհամատեղելի, տիպաբանորեն տարասեռ իրավական երևույթների համակեցություն: Ըստ Վ.Ֆ. Վենդայի՝ «Եթե համակարգը գոյություն ունեցող կառույցի պայմաններում հասել է իր առավելագույն արդյունավետությանը, ապա դրանց հետագա աճը հնարավոր է միայն համակարգի կառուցվածքի փոփոխության դեպքում»⁴: Ցավոք, հայտնի անցումային իրավական համակարգերի բոլոր ելակետերը վկայում են այն մասին, որ նախորդ իրավական համալիրների դրական ռեսուրսներն ու պոտենցիալ հնարավորությունները պարզապես չէին կարող արդյունավետ խթան լինել հասարակության նոր կարիքների լուծման համար:

Յու. Գ. Էրշովը նշում է անցումային շրջանի սկիզբը՝ որպես նոր տեսակի երևույթների զարգացման «հիմնական նախադրյալների առաջացում»⁵: Նկատենք, որ նոր երևույթների ձևավորման նախադրյալները դեռևս իրենք երևույթները չեն, ավելին, նրանք ի վիճակի չեն որակապես վերափոխելու շրջապատող իրականությունը, քանի դեռ չկան անընդհատ վերարտադրվող նոր ինստիտուտներ, որոնք հակադրվում են հներին:

³ St' u Parsons T. The Evolution of Societies. New Jersey, 1977. էջ 31.

⁴ St' u Венда В.Ф. Волны прогресса. М., 1989. էջ 39.

⁵ St' u Ершов Ю.Г. Человек. Социум. История (социально-философские проблемы теории исторического процесса). Свердловск, 1990. էր 83.

Օրինակ՝ գյուղացիների ճորտատիրության, հրապարակային մահապատիժների վերացումը, երգվյալ ատենակալների իրավունքների ընդլայնումը, օրենսդիր մարմինների ստեղծումը, «Կոոպերատիվ գործընկերային արհմիությունների մասին» հրամանագրի ընդունումը (1917 թ. մարտ), «Արդյունաբերական ձեռնարկություններում աշխատողների կոմիտեների մասին» օրենքը (1917 թ. ապրիլ), որը նախատեսված է աշխատանքային վեճերը լուծելու համար ⁶ , Ռուսաստանի ժամանակավոր կառավարության որոշումը, որով հայտարարվեց, որ «ռուսական պետությունը կառավարող պետական կարգը հանրապետական է», և հռչակեց Ռուսաստանի Հանրապետությունը ⁷ (1917 թվականի սեպտեմբերի 1), Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի առաջին նստաշրջանում ընդունված՝ Հայաստանի անկախության մասին հռչակագիրը (1990 թվականի օգոստոսի 23) իրավական համակարգի բաղադրիչների պարզ բարելավման մասին չէ, քանի որ հռչակված նպատակներն ավելի խորն են հասարակության իրավական հիմքերի որակական զարգացման մեջ: Ինչպես նշել է Ա. Ի. Պրիգոժինը. «Անցումային գործընթացն իր բովանդակությամբ ներառում է անցյալի, նրա ժխտված տարրերի հաղթահարում, նոր նպատակներ ու իդեալներ առաջ քաշելը և դրանց ուղղությամբ շարժվելու ուղիների մշակումը» ⁸ : Այսպիսով՝ իրավական համակարգի արմատական վերափոխման սկզբնական օղակն արժեքային փոփոխությունն է. նոր նպատակների ազդեցության տակ նրա հիմնական բաղադրիչները նորովի են վերակառուցվում՝ համախմբելով և առաջացնելով սոցիալական հարաբերությունների նոր տեսակ: Իրավական համակարգի նոր թիրախային կողմնորոշումը դրսևորվում է նոր հիմնարար օրենսդրական ակտերի ընդունմամբ և սոցիալական համակարգի էական փոփոխություններով, ինչը վկայում է այն մասին, որ այս համակարգը հաղթահարել է այն սահմանային շեմը, որից անցնում է անցումայինի: Այս սահմանից այն կողմ իրավական համակարգը դադարում է վերարտադրել իր նախկին արտաքին միջավայրը և ինքն իրեն: Նախկին բոլոր փոփոխությունները չեն փոխում իրավական համակարգի որակը, այլ ընդհանուր, համակարգային մասշտաբով պատրաստվում են այս որակական փոփոխությանը: Ի տարբերություն բոլոր սոցիալական երևույթների՝ իրավական համակարգի զարգացման

⁶ St'u Вестник Временного правительства. 1917. 14 сент.

⁷ St'u Российское законодательство X-XX вв. Т. 9. Законодательство эпохи буржуазно- демократической революции. М., 1994. էջ 129.

⁸ St'u Пригожин А.И. Перестройка: переходные процессы и механизмы. М., 1990. էջ 55.

շրջադարձային պահերին (հատկապես անցման սկզբնական փուլում) իրավական համակարգը թույլ է տալիս որոշել այն պահը, երբ անհաշտ հակասություն է առաջանում հնացած իրավական համակարգի և սոցիալական նոր կարիքների միջև: Այս հակասության լուծումը տեղի է ունենում, երբ հին իրավական համակարգը հասարակության նոր պահանջները բավարարելու համար դառնում է անընդունելի, սպառվում է նրա ստեղծագործական էներգիայի պաշարը, թուլանում է համակարգի կարողությունն աջակցելու նոր սոցիալական երևույթներին: Հնացած իրավական երևույթներից մի քանիսը վերացվում են, որոշ մասն արմատապես փոխակերպվում է, մյուսները հասցվում են զարգացման բարձր աստիճանի, իսկ որոշ մասն էլ ստեղծվում է առաջին անգամ: Եվ քանի որ անցումային գործընթացը ենթադրում է առաջացման և անհետացման միասնություն, իրավական համակարգի նոր որակը մինչև անցումային շրջանի ավարտը գոյություն ունի ոչ թե որպես հաստատված նյութ, այլ որպես պոտենցիալ հնարավորություն: Անցումային իրավական համակարգի նոր որակը կարող է որոշվել նրա նպատակային կողմնորոշմամբ, արտաքին միջավայրի վրա իրավական ազդեցության միջոցներով և մեթոդներով, սակայն այդ որակի առկայությունը բավականին անորոշ է, հակասական: Այն դեռ պետք է հաստատվի, ամբողջությամբ դրսևորվի, ստանա ավարտուն ձև և սոցիալական արդարացված իմաստ, այսինքն՝ անցման սկզբում հռչակված նոր իրավական համակարգը դեռ պետք է ձևավորվի, ձեռք բերի ամբողջականություն:

Իրավունքի անցման գործընթացն իրականացվում է այնպիսի հակասական վիճակով, որը քայլ է հնի տարրերի հաղթահարման համար և, միևնույն ժամանակ, հանդես է գալիս որպես նոր որակի հատկությունների կրող: Այսպիսով՝ իրավական համակարգի անցումային որակը հին և նոր հատկությունների ինքնատիպ համադրություն է, որոնք միասին կազմում են նորը, և, այնուհետև, երբ արդեն ձեռք է բերվել մարդու և հասարակության նոր կենսամակարդակ, բարձրացել է տվյալ հասարակության կյանքի որակը, իրավական համակարգը կորցնում է իր անցումային հատկանիշները: Անցման սկզբնական փուլում որքան քիչ զարգացած է իրավական համակարգի էությունը, այնքան ավելի պակաս սահմանված և կայուն են ընդունված նորմատիվ իրավական ակտերը: Եվ հակառակը, որքան սուբյեկտը զարգացած լինի, այնքան ավելի հասուն, կանոնակարգված ու կայուն կլինեն իրավունքի ձևերը:

Իրավական լայնածավալ բարեփոխումների գործընթացում բացահայտվում է բարեփոխումներին խոչընդոտող կործանարար գործոններ՝ ստեղծելով իրավական հակասություններ և խաթարելով իրավական համակարգի կայուն զարգացման պայմանները: Ուստի իրավական ոլորտում անցման հիմնական հատկանիշներից անհրաժեշտ է նշել իրավական համակարգի ճգնաժամը, քանի որ անցումային գործընթացի սկիզբը և անցումային գործընթացների ողջ շրջանը չեն կարող լինել առանց կոնֆլիկտների և առանց ճգնաժամի: Եթե նախկին իրավական համակարգը բավականաչափ զարգացած և կայուն է, ապա այն կարող է տեղափոխվել այլ որակական վիճակ՝ միայն իր վիճակի ժամանակավոր էական վատթարացման գնով: Իրավական համակարգի նոր որակի անցնելու գործընթացը լի է տարբեր կոնֆլիկտային իրավիճակներով, քանի որ անցումային շրջանում ջրի երես են դուրս գալիս նախկին իրավական համակարգից ժառանգած բոլոր չլուծված իրավական խնդիրները, անհամապատասխանությունը, իրավական նորմերի անգործությունը, բացերի ավելացումը, օրենքների բախումը, իրավակարգավորման ինտենսիվությունը: Իրավական համակարգի ճգնաժամի առաջին դրսևորումն այն է, որ չնայած կարգավորող ջանքերին՝ սոցիալական գործընթացների զարգացումը հասնում է մի կետի, որտեղ սպառնում է դրա գոյությանը: Իրավական համակարգը, կորցնելով իր նախկին արդյունավետությունն ու հակաճգնաժամային կարգավորման կարողությունը, անցումային պայմաններում կարողանում է իր դրական գործողությունն իրականացնել սահմանափակ սահմաններում: Ավելին, անցումային շրջանի իրավական համակարգը կարելի է բնութագրել որպես անկայուն: Դրա համար ոչ՝ ներքին բնական գործոններ կան, ոչ՝ էլ արտաքին բարենպաստ պայմաններ: Այնուամենայնիվ, անցումային գործընթացները երկար ժամանակ տարածայնություններ են առաջացնում և քայքայում նախկին լավ գործող իրավական համակարգը, ինչը հանգեցնում է անկայունության և ամբողջական իրավական անհավասարակշռության: Իրավական համակարգի բոլոր բաղադրիչների փոխկախվածությունն այնպիսին է, որ դրանցից նույնիսկ մեկի հիմնարար փոփոխությունը պահանջում է հարևան բաղադրիչների փոփոխություններ՝ դրանով իսկ խաթարելով ամբողջ համակարգի կայունությունը, և համակարգային կապերը դառնում են անհավասարակշիռ, սակայն չեն կորչում, իսկ իրավական արժեքներն արժեզրկվում են:

Անցումայնությունն առաջացնում է գիտակցության և վարքի ձևերի արտասովոր տարբերություններ, անորոշություն, իրավական նորմով սահմանված ստանդարտից սուբյեկտների վարքագծի զանգվածային շեղում:

Քրեական իրավունքի գիտության մեջ հանցագործությունը դիտվում է որպես շեղված վարքի տեսակ: Բայց անցումային շրջաններում հասարակությունն ինքն է շեղվում՝ շեղվելով գործող օրենքի նորմերից, ամբողջությամբ ձեռք չբերելով նորերը: Նման հասարակության մեջ հանցագործությունների թիվը բազմապատկվում է: Ըստ Պ. Սորոկինի՝ եթե 1914 թվականին Մոսկվայում կատարված զինված կողոպուտների ու սպանությունների թիվը վերցնենք 100 միավոր, ապա 1918-1919 թթ-ին դրանք համապատասխանաբար 2850 և 1060 էին⁹, հանցավորության աճը մեծապես պայմանավորված էր նրանով, որ սոցիալական պրակտիկան ձևավորում է որոշ սոցիալական մեխանիզմներ, որոնք հակասում են գործող օրենսդրությանը դրանց օրինականացումից շատ առաջ:

Անցումային շրջանում իրավական համակարգը կարողանում է պահպանել իր համակարգային որակները, ինչը հնարավորություն է տալիս նույնականացնել իր գոյության փաստը: Անցումային իրավական համակարգի կառուցվածքային կայունությունը պաշտպանում է այն լիակատար ոչնչացումից: Իրավական համակարգի էվոյուցիոն զարգացման հայեցակարգը թույլ է տալիս նույնիսկ անհավասարակշիռ իրավական համակարգին շահավետ իրավական ազդեցություն գործադրել անցումային շրջանում՝ պահպանելով հարաբերական օրենքն ու կարգը հասարակության մեջ: Անցման էվոյուցիոն ձևով սոցիալական կյանքը շարունակում է ձևավորվել իրավական հարաբերություններում, որոնք համակարգված կերպով վերարտադրում են նոր իրավական կառուցվածքը:

Անցումային իրավական համակարգի հաջորդ տարբերակիչ առանձնահատկությունն է դրա կառուցվածքային անավարտությունը: Մինչև անցումային շրջանի ավարտն իրավական համակարգը չի կարող ընկալվել որպես լիովին ավարտված, տիպաբանորեն ամբողջական, լիարժեք ձևավորված և կայացած: Ներքին անկարգության և անցումային անհամապատասխանության ժամանակ իրավական համակարգն առաջ է բերում փոխադարձաբար բացառող իրավական

⁹ St'u Сорокин П. К вопросу об эволюции и прогрессе // Вестник психологии, криминальной антропологии и гипнотизма. Т. 8. Вып. 3. Берлин, 1922. էջ. 34.

նորմերի միաժամանակյա գործողություն, որն իր հերթին չի հանգեցնում հարաբերությունների ամբողջական կարգավորմանը: Իրավունքը, համեմատած պետության հետ, ավելի պահպանողական է և շատ ավելի կայուն, քան քաղաքականությունը: Պետությունն ավելի արագ արձագանքում է հասարակական կյանքի պահանջներին ընթացիկ քաղաքականության, այլ ոչ թե իրավական կարգավորման միջոցով: Սա հանգեցնում է իրավական համակարգի ուշացման, դանդաղության, հետ մնալու նոր տիպաբանական բնույթի դինամիկ զարգացող հարաբերություններին: Ինչպես գրել է Դագելը. «Օրենքը կամ «առաջ է գնում» (այն դեպքերում, երբ հաստատվում են նորմեր, որոնց համար հասարակությունը պատրաստված չէ նյութապես կամ գաղափարապես), կամ հակասում է հասարակության զարգացման օրենքներին (եթե դրանք սխալ են ընկալվում օրենսդիրի կողմից), կամ ամենից հաճախ հետ է մնում զարգացող սոցիալական հարաբերություններից, իսկ հետո դրանց կարգավորման մեջ բացեր են առաջանում»¹⁰:

Անցումային շրջանի իրավական համակարգի հաջորդ առանձնահատկությունն այն է, որ այն ոչ լեգիտիմ է անցումային սկզբնական փուլում, իսկ հետագա փուլերում ապրում է լեգիտիմության ճգնաժամ:

Լեգիտիմությունն այն ոչ իրավական կատեգորիաներից է, որն ակտիվորեն օգտագործվում է իրավական գիտության կողմից՝ բնութագրելու իրավական ազդեցության սոցիալական հիմնավորումը: Ռուսական գիտական աշխատության հեղինակները նշում են, որ տվյալ դեպքում լեգիտիմությունը խառնվում է «իրավական գիտակցության» հասկացությանը և փաստացի փոխարինվում դրանով: Ռ.Զ. Լիվշիցը գրել է. «Օրենքի լեգիտիմությունն ամենաընդհանուր ձևով նշանակում է դրական վերաբերմունք հասարակության անդամների կողմից դրա նկատմամբ, աջակցություն ինչպես քաղաքացիների, այնպես էլ իրավաբանական անձանց կողմից»¹¹, Ն.Վ. Վարլամովը և Ն.Բ. Պախուլենկոն օգտագործեցին մեկ այլ արտահայտություն. «Լեգիտիմությունն ինքնաարդարացումն է իշխանության մեջ գտնվողների աչքում՝ իշխանության հանրային ճանաչմանը հասնելու համար, վստահություն՝ իր

¹⁰ Ст'ю Дагель П.С. Диалектика правового регулирования общественных отношений // Правоведение. 1971. №1. էջ. 53.

¹¹ Ст'ю Лившиц Р.З. О легитимности закона // Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление. М., 1996. էջ 18-19.

ղեկավարության պահանջների օրինականության և արդարացիության նկատմամբ»¹²: Իսկապես, իրավունքը, լինելով հասարակության նյութական և հոգևոր կարիքները բավարարելու միջոց, ճանաչման կարիք ունի: Իրավական համակարգի լեգիտիմությունը կարելի է հասկանալ նաև որպես դրա վավերականություն, օրինականություն և արդարացիություն բնակչության մեծամասնության տեսակետներում:

Անցումային շրջանի առաջին փուլում իրավական համակարգի ոչ լեգիտիմության կոնսենսուսի առաջացումը, սոցիալական զարգացման ուղղության, պետության կառուցվածքի, նախկին հասարակական-քաղաքական համակարգի նկատմամբ բացասական վերաբերմունքի վերաբերյալ, միշտ չէ, որ ենթադրում է իրավական համակարգի արդարացի ճանաչում: Այսպիսով՝ անցումային շրջանի տարբեր փուլերում կարող են անհամապատասխանություններ առաջանալ իրավական զարգացման վերաբերյալ հանրային կոնսենսուսի և իրավական համակարգի օրինականության միջև:

Անցումային շրջանում սոցիալական տրամադրություններն աչքի են ընկնում կտրուկ պառակտումներով, երկբևեռությամբ: Մի բևեռում տրանսֆորմացիոն գործունեության էյֆորիա է, մյուսում՝ իրականացվող սոցիալական հարաբերություններից հրաժարվելը կամ սոցիալական ապատիա: Ավելին, եթե հասարակության բարեփոխման առաջին փուլերում բարեփոխումներին աջակցում է բնակչության հստակ մեծամասնությունը, ապա արմատական փոփոխությունները խորանալուն պես բարեփոխումների որոշ կողմնակիցներ վերադառնում են նախկին իդեալները դավանելուն, իսկ ոմանք ընկնում են ապատիայի մեջ, և իրավական համակարգի նման լեգիտիմությունն ստացվում է, որ սկզբունքորեն թերի և պատրանքային կլինի:

1999 թվականի կեսերի դրությամբ Ռուսաստանի քաղաքացիների երեք քառորդը հավանություն չի տվել Դաշնային ժողովի, երկրի նախագահի և կառավարության օրինաստեղծ գործունեությանը, բնակչության միայն 5%-ն է կարծում, որ գործող օրենքներն արտահայտում են իրենց շահերը և ի վիճակի են իրենց իրական իրավական պաշտպանությունն ապահովել¹³:

¹² St'u Варламова Н.В., Пахоленко Н.Б. Между единогласием и волей большинства (политико- правовые аспекты консенсуса). М., 1997. էջ 35.

¹³ St'u Ajani G. By Chance and prestige: Legal Transplants in Russia and Eastern Europe // American journal of Comparative Law. 1999. Vol. 43. No. 1. էջ 95.

Ա.Ֆետուտին, բնութագրելով Ուկրաինայի իրավական համակարգը, նշել է, որ վերջին տարիներին Ուկրաինայի մի շարք իրավական ակտեր մասնավորեցման, հարկերի, գնագոյացման և սոցիալական քաղաքականության վերաբերյալ առաջացրել են քաղաքացիների սուր դժգոհությունը՝ կապված նրանց իրական վիճակի վատթարացման հետ¹⁴։ Այս միտումը նկատվում է ամենուր, որտեղ իրականացվել են լիբերալ բարեփոխումներ՝ առանց հաշվի առնելու բնակչության տարբեր շերտերի շահերը, շուկայական մեխանիզմների աստիճանական ներդրումը և փոխհատուցման միջոցների մշակումը։

Եթե անցումային շրջանի առաջին փուլում իրավական համակարգի լեգիտիմությունն իրավական պատրանք է (քանի որ փորձ է արվում գնահատել իրավական իրականության որակապես նոր տարրերը հնացած իրավական դոկտրինայի տեսանկյունից), ապա անցման հաջորդ փուլերում հնարավոր է դառնում իրավական համակարգին հարաբերական կեսի կամ պաշտոնապես ընդունելի մեծամասնության աջակցությունը։ Օրինակ՝ Ռուսաստանի Դաշնության սահմանադրական տեքստի ընդունմանը կողմ է քվեարկել քվեարկությանը մասնակցած ընտրողների 58,4%-ը¹⁵։ Եվ ամբողջ երկիրն ստացել է Հիմնական օրենք, որի օգտին քվեարկել է ընտրողների միայն մեկ քառորդը։ Այսպիսով՝ անցումային շրջանում ընդունված սահմանադրությունն ինքնին չի կարող լեգիտիմ լինել։ Բացի այդ՝ լեգիտիմությունը ոչ իրավական հասկացություն է և, հետևաբար, չպետք է ենթարկվի ֆորմալ իրավական պահանջների։ Իրավական արմատական բարեփոխումների գործընթացը միշտ կապված է լեգիտիմության ճգնաժամի հետ։ Լեգիտիմության հայեցակարգի տեսանկյունից անցումային շրջանի հիմքը ձևավորվում է երկու փոխկապակցված գործընթացներով՝ նախկին իրավական համակարգի լեգիտիմացման և նորի լեգիտիմացման գործընթացով։ Իրավական համակարգի լեգիտիմության ճգնաժամը պայմանավորված է տրանսֆորմացիոն գործունեության բռնի ձևերով, որոնք հաճախ օգտագործվում են արմատական բարեփոխիչների կողմից։ Սակայն օրինականության բացակայության դեպքում իրավական համակարգը բնակչության կողմից չի կարող լեգիտիմ ընկալվել, հետևաբար, իրավունքի իրական օրինականությունը հնարավոր է միայն իրական օրինականության պայմաններում։

¹⁴ Ст'ю А. Фьюти. Комментарий к Конституции Украины // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. 1996. №3. էջ 18.

¹⁵ Ст'ю Бюллетень ЦИК. 1993. №7. էջ 5.

Իրավաբանական սուբյեկտները չպետք է մշտապես հանդիպեն օրենքի տառի և դրա գործնական կիրառման միջև անհամապատասխանության: Նախկին համակարգի ոչ լեգիտիմությունը չի կարող արդարացնել իրավական նորմերի զանգվածային խախտումները, հեղաշրջումները և զինված բախումները, այլապես մեկ ոչ լեգիտիմ իրավական համակարգը կփոխարինվի մեկ այլ ոչ լեգիտիմ համակարգով: Եվրոպայում փոխակերպումների փորձը ցույց է տալիս, որ անցումային կառավարությունը ցանկություն ունի օրինականացնել իր գործողությունները դրանց իրականացումից հետո: Իրավական համակարգի իրական լեգիտիմությունը հնարավոր է միայն ժողովրդավարական ռեժիմում, երբ հասարակական ամենալայն շերտերն ազատ և գիտակցաբար մասնակցում են օրինաստեղծ գործընթացին, և յուրաքանչյուր անհատի երաշխավորված է սոցիալական ինքնաիրացում: Անցումային պետությունները, պայմանավորված բնակչությունից որոշակի օտարվածությամբ, սահմանափակում են քաղաքացիների առօրյա խնդիրների լուծմանն ակտիվ մասնակցության հնարավորությունները, ինչը հանգեցնում է երևակայական լեգիտիմացման: Քանի որ բարեփոխումների սոցիալական բազան ընդլայնվում է, օրենքի աջակցությունը լայն տարածում կստանա՝ դրանով իսկ բարձրացնելով իրավական համակարգի հեղինակությունն ու արդյունավետությունը:

Հաշվի առնելով անցումային շրջանի իրավական համակարգի բացահայտված ընդհանուր առանձնահատկությունները՝ այն կարելի է սահմանել որպես իրավական համակարգ, որն ապահովում է սոցիալական տեսակի փոփոխություն կառուցվածքային անավարտությամբ և լեգիտիմության ու գործողության մեխանիզմի ճգնաժամով: Որևէ հայեցակարգ սահմանելը, առավել ևս՝ նոր հայեցակարգ, որը նոր է մտնում արդեն կայացած կատեգորիաների համակարգ, բարդ խնդիր է: Ակնհայտ է, որ անհնար է առաջարկել անցումային իրավական համակարգի այնպիսի սահմանում, որը բանավեճ չառաջացնի և կընդունվի անվերապահորեն: Ձևակերպված սահմանումը կարելի է համարել «աշխատանքային», որը կհղկվի և կզարգանա իրավական ոլորտում անցման մասին գիտելիքների ընդլայնմամբ:

Այս առումով, անցումային շրջանում իրավական համակարգում հակասությունների կտրուկ սրումը չպետք է անակնկալ էֆեկտ ստեղծի և անակնկալի բերի բարեփոխված հասարակությանը: Իրավական անկազմակերպվածությունն օբյեկտիվորեն կանխորոշված է հիմնարար սոցիալական վերափոխումներով և կազմում

է սոցիալական խոշոր փոփոխությունների անբաժանելի մասը: Անցման էվոլյուցիոն ձևը կարող է զգալիորեն մեղմել հակասությունների սրումը: Իրավական համակարգը որոշակի հասարակության զարգացման ամենադրամատիկ անցումային ժամանակաշրջաններում մնում է կայուն և ապահովում է իր կառուցվածքում կայունության և դինամիկայի տարրերի համադրություն:

Եզրակացություն

Իրավական համակարգի զարգացման անցումային փուլերում նկատվում են ինչպես մարտահրավերներ, այնպես էլ հնարավորություններ: Չնայած անկայունությանը՝ անցումային իրավական համակարգերը հնարավորություն են տալիս վերափոխել հին իրավական կարգավորումները՝ ստեղծելով նոր, ավելի արդյունավետ համակարգ, որը կհամապատասխանի հասարակության զարգացման նոր փուլին: Իրավական համակարգի բարեփոխումների հաջողության համար անհրաժեշտ է իրավունքի և սոցիալական կյանքի ներդաշնակեցված զարգացում, ինչպես նաև իրավական նոր արժեքների և ինստիտուտների ամրապնդում:

Իրավական համակարգի վերափոխումը պայմանավորված է ոչ միայն արտաքին սոցիալական փոփոխություններով, այլև իրավագիտակցության մակարդակի վերափոխմամբ, որը նոր հիմքեր է ձևավորում իրավական նոր կարգավորման համար: Այս գործընթացում որոշակի գործառույթներ ժամանակավոր փոփոխության են ենթարկվում, բայց իրավական համակարգի հիմնական բաղադրիչները՝ օրենքը, իրավագիտակցությունը և իրավական ինստիտուտները, շարունակում են գոյություն ունենալ՝ պահպանելով համակարգի շարունակականությունը:

Անցումային իրավական համակարգը բնորոշվում է կառուցվածքային անավարտությամբ և իրավական կարգավորման անկայունությամբ, ինչը ժամանակի ընթացքում հանգեցնում է նոր իրավական կարգի ձևավորմանը: Անցումային շրջաններում հասարակական կյանքը դեռևս շարունակում է զարգանալ իրավական հարաբերությունների միջոցով, իսկ իրավական համակարգի էվոլյուցիան հնարավոր է միայն այն դեպքում, եթե դրա բաղադրիչներն ընդունակ են ադապտացվել հասարակության փոփոխվող պահանջներին:

Ի վերջո, իրավական համակարգի անցման գործընթացն իր մեջ ներառում է ոչ միայն իրավական ռեֆորմների իրականացում, այլև հասարակության ամբողջական վերափոխում, որի ընթացքում նոր սոցիալական արժեքներն ու հարաբերությունները

փոխակերպվում են իրավական ինստիտուտների և նորմերի: Այսպիսով՝ իրավական համակարգի կայունությունը վերականգնվում է այն ժամանակ, երբ հասարակության նոր սոցիալական իրականությունը և դրա իրավական կարգավորումը ներդաշնակվում են՝ ապահովելով իրավական համակարգի նոր որակի կայուն զարգացում:

ПОНЯТИЕ И СУТЬ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ ПЕРЕХОДНОГО РЕГИОНА

Фанарджян Лилит

Адвокат Палаты адвокатов РА,
Советник директора ЗАО «Еркаглуйс»

Аннотация: Различение переходных и стабильных состояний правовой системы необходимо для понимания динамики развития права. В нестабильный (переходный) период компоненты правовой системы (право, правосознание, правовые институты) претерпевают изменения, реагируя на социальные, политические и экономические изменения. Этот период характеризуется ценностными изменениями, противоречиями и проблемами легитимности, возникающими при формировании новых правовых норм. Важными особенностями переходной правовой системы являются: структурная трансформация, когда компоненты правовой системы претерпевают качественные изменения, адаптируясь к новым социальным требованиям; правовой кризис и противоречия, поскольку в переходный период возникают правовая неопределенность, коллизии норм и проблемы правового регулирования; кризис легитимности, когда восприятие и принятие новых правовых норм требуют времени, что приводит к напряженности в отношениях между обществом и государством; медленная адаптация правовой системы, поскольку политические и социальные изменения происходят быстрее, чем адаптация правовой системы; формирование новых правовых институтов, поскольку в переходный период формируются новые правовые явления и институты, которые в определенный период могут стать частью стабильного правового регулирования. Таким образом, транзит правовой системы — неизбежный процесс, обусловленный изменениями в обществе и сопровождающийся как реорганизацией правовых структур, так и кризисом правового регулирования.

Ключевые слова: Правовая система, Переходный период, Стабильность, Правосознание, Социальные изменения, Верховенство закона, Легитимность, Правовая реформа, Правовые принципы, Конституционный порядок.

CONCEPT AND ESSENCE OF THE LEGAL SYSTEM OF THE TRANSITIONAL REGION

Fanarjyan Lilit

Lawyer of the Chamber of Advocates of the Republic of Armenia,
Adviser to the Director of JSC "Erkagluys"

Annotation: The difference between transitional and stable states of the legal system is necessary for understanding the dynamics of the development of law. In the unstable (transitional) period, the components of the legal system (law, legal consciousness, legal institutions) undergo changes, reacting to social, political and economic changes. This period is characterized by value changes, contradictions and legitimacy problems that arise during the formation of new legal norms. Important features of the transitional legal system are: structural transformation, when the components of the legal system undergo qualitative changes, adapting to new social requirements; legal crisis and contradictions, because in the transition period there are legal uncertainties, collisions of norms and problems of legal regulation; crisis of legitimacy, when perception and acceptance of new legal norms require time, which leads to tension in relations between the society and the state; slow adaptation of the legal system, since political and social changes occur faster than adaptation of the legal system; formation of new legal institutions, because in the transition period new legal phenomena and institutions are formed, which in a certain period can become part of stable legal regulation. Thus, the transition of the legal system is an inevitable process caused by changes in society and accompanied by both the reorganization of legal structures and the crisis of legal regulation.

Key words: Legal system, Transition period, Stability, Legal awareness, Social changes, Supremacy of law, Legitimacy, Legal reform, Law principles, Constitutional order.

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Ajani G. By Chance and prestige: Legal Transplants in Russia and Eastern Europe // American journal of Comparative Law. 1999. Vol. 43. No. 1. P. 95.
2. Berman H.J. Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition. Cambridge and London, 983. P. 34.
3. Parsons T. The Evolution of Societies. New Jersey, 1977. P. 31.
4. А. Фьюти. Комментарий к Конституции Украины // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. 1996. №3. С. 18.
5. Бюллетень ЦИК. 1993. №7. С. 5.
6. Варламова Н.В., Пахоленко Н.Б. Между единогласием и волей большинства (политико- правовые аспекты консенсуса). М., 1997. С. 35.
7. Венда В.Ф. Волны прогресса. М., 1989. С. 39.
8. Вестник Временного правительства. 1917. 14 сент.
9. Дагель П.С. Диалектика правового регулирования общественных отношений // Правоведение. 1971. №1. С. 53.
10. Ершов Ю.Г. Человек. Социум. История (социально-философские проблемы теории исторического процесса). Свердловск, 1990. С. 83.
11. Лившиц Р.З. О легитимности закона // Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление. М., 1996. С. 18-19.
12. Питер Г. Соломон. Проблемы развития правового строя в постсоветской России. М., 1997. С. 50.
13. Пригожин А.И. Перестройка: переходные процессы и механизмы. М., 1990. С. 55.
14. Российское законодательство X-XX вв. Т. 9. Законодательство эпохи буржуазно-демократической революции. М., 1994. С. 129.
15. Сорокин П. К вопросу об эволюции и прогрессе // Вестник психологии, криминальной антропологии и гипнотизма. Т. 8. Вып. 3. Берлин, 1922. С. 34